

Gezellig van gedachten wisselen

'Scherp van Geest' is het motto van Vereeniging De Sphinx. Dit Haagse genootschap komt al 160 jaar bij elkaar om te luisteren naar lezingen over wetenschap en kunst. Zoals bij veel van dit soort gezelschappen zijn de meeste leden afkomstig van 'het zand'. Vrouwen werden pas toegelaten in 2004.

Elke tweede woensdag van de maand komen leden van Vereeniging De Sphinx bijeen voor een lezing in de Louis XV-zaal in Pulchri Studio. Ze zijn schatplichtig aan Donald Jacob Baron Mackay die in 1866, dit jaar 160 jaar geleden, het initiatief nam om deze vereniging op te richten. De toen 27-jarige baron behoorde destijds tot het bohemienachtige letterkundige clubje Oefening Kweekt Kennis, maar wilde een wat ingetogener gemeenschap opzetten. Hij stelde aan een aantal vrienden voor om (waarschijnlijk) op woensdag 7 maart 1866 in Hotel Groot

Keizershof aan het Buitenhof bijeen te komen. Daar richtten ze Vereeniging De Sphinx op met als doel 'aan personen, die belang stellen in wetenschap of kunst, de gelegenheid verschaffen om op geregelde tijden elkander te ontmoeten en van gedachten te wisselen'. Mackay bleef tot 1871 in het bestuur van De Sphinx en woonde daarna de meeste bijeenkomsten bij tot hij in 1877 naar Londen vertrok, waar hij de titel 11de Lord Reay had geërfd. Hij maakte in Groot-Brittannië een indrukwekkende carrière, waarbij hij onder andere tussen 1885 en 1890 gouverneur van Bombay was en daarna jarenlang onderminister

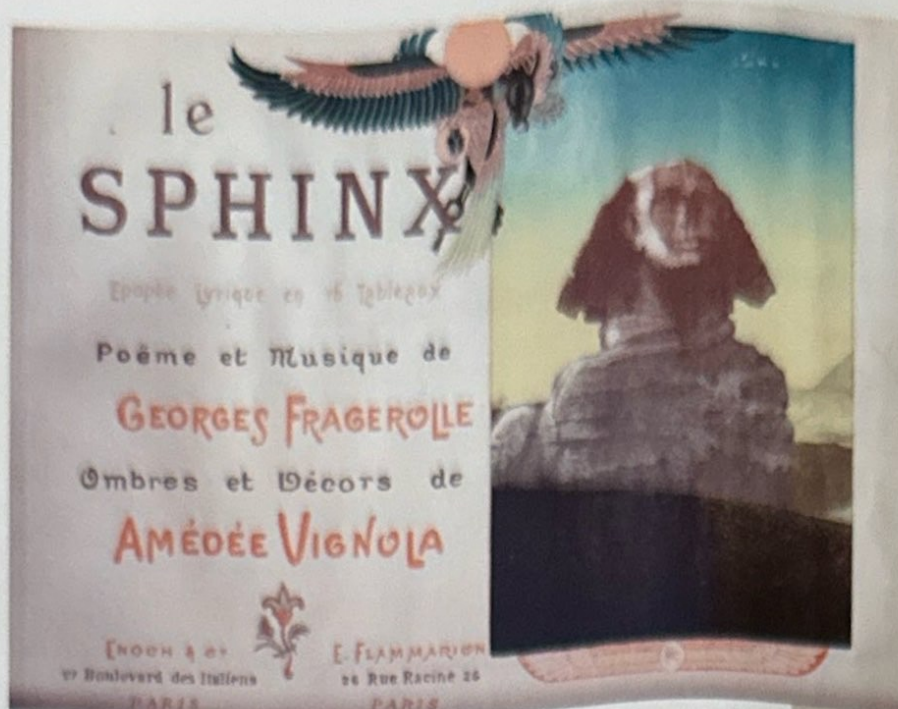
voor India. Hij bleef in contact met De Sphinx en kwam nog een keer terug voor het 25-jarige jubileum in 1891.

Dubbele namen

Er wordt altijd verteld dat De Sphinx vanaf het begin een vereniging was met een sociale mix van mensen. Maar uit de samenstelling van de eerste besturen blijkt dat adel en dubbele namen toch wel overheersten. De eerste voorzitter was mr. Willem baron van Goltstein. Illustere mannen van adel waren bestuursleden, zoals als jhr. mr. Willem Maurits de Brauw, minister van Koloniën, jhr Victor Eugène de Stuers, advo-

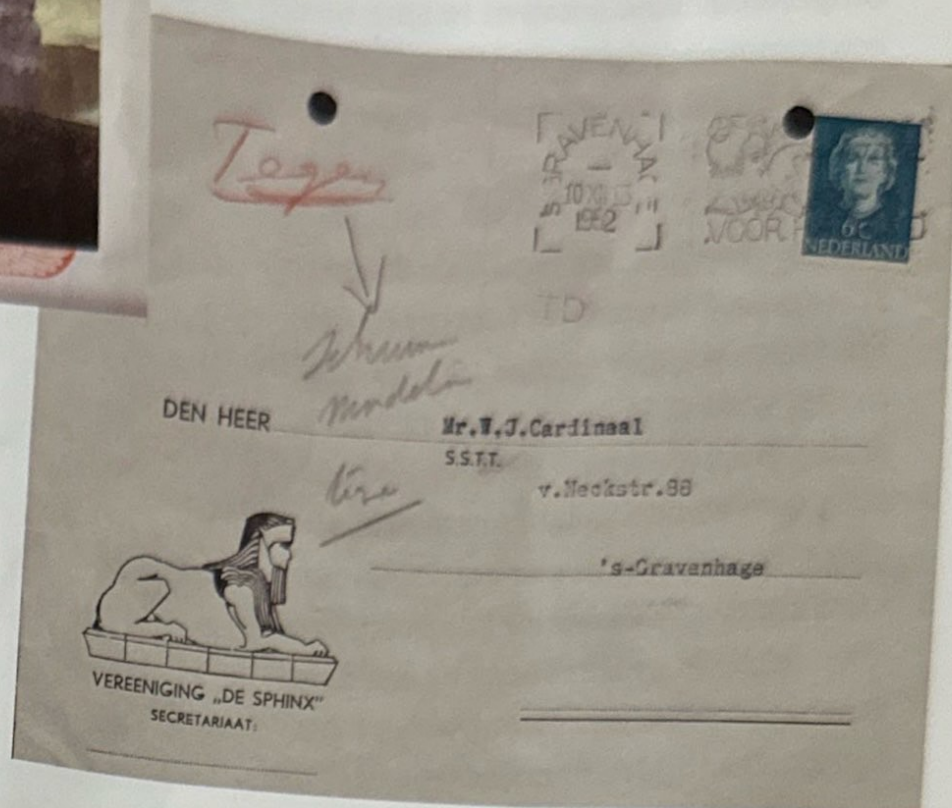

In 1928 gaat het jaarlijkse uitje, de Zomersphinx, naar Schiphol.
Haags Gemeentearchief

Programmaboekje bij de viering van het 100-jarig jubileum in 1966; er wordt een heuse opera opgevoerd. Haags Gemeentearchief

Mr. W.J. Cardinaal stemt tegen het voorstel in 1952 om vrouwen toe te laten tot De Sphinx. Haags Gemeentearchief

caat en Tweede-Kamerlid, en graaf Jan Emilius van Bylandt, lid van de Haagse gemeenteraad en later van de Tweede Kamer. Ook beroemde schilders als Johannes Bosboom en Josef Israëls zaten de eerste jaren in het bestuur. Pas na 1919 verminderde het aantal dubbele namen. Dr. P.J. Rutgers, conrector en later rector van het Gymnasium Haganum, deed als secretaris in de beginjaren al het werk en zorgde voor het eerste, fantastisch georganiseerde Sphinx-archief. Hierin zijn talloze felicitaties, beterschapswensen, condoleances, overlijdensberichten, opzeggingen, adreswijzigingen en andere communicatie bewaard gebleven. Ze geven een prachtig beeld van de 160 jaar dat De Sphinx bestaat.

De Sphinx heeft nooit een eigen clubhuis gehad. In de loop der jaren is er heel wat afgetobd rond het thema geschikte zaal. In het begin werd bijeen gekomen in Hotel Groot Keizershof, maar na een aantal jaren voldeed dit niet meer. Nadat een groot aantal zalen was afgekeurd vanwege excentrische ligging, te gehorig of gewoon ongeschikt, kwam de vereniging vanaf 1926 veertig jaar bijeen in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs aan de Prinsessegracht 23.

In 1966 kwam Pulchri in beeld, maar hier moest men in 1971 wegens een verbouwing vertrekken. Na weer wat omzwervingen vond De Sphinx in 1974 onderdak bij Littéraire Sociëteit De

Witte, waar veel Sphinx-leden lid van waren. In 2016 werd weer een hartelijk thuis gevonden in Pulchri.

Ambtenaren en artsen

Vanaf het begin hadden veel leden een liberale achtergrond. Dit blijkt onder meer uit de overlijdensberichten, waarin zelden sprake is van een uitvaartdienst of -mis. En al heel vroeg werden overleden leden gecremeerd. Toch waren er ook leden uit andere gezindten. Herman Schaepman was één rooms-katholiek priester en politicus. In 1916 werd T. Evers, pastoor van H. Jacobus de Meer-

'Vrouwen geven praktisch nimmer blik van een ruime blik'

dere kerk in de Parkstraat lid, net als een aantal dominees. Maar godsdienst speelde geen rol in de vereniging. Aan hun adressen is duidelijk te zien dat ook de Sphinx-leden het Haagse zand vertegenwoordigden. In het begin woonden ze binnen de Haagse grachtengordel, maar na 1880 kwamen er steeds meer nieuwe adressen in Duinoord, het Bezuidenhout, de Archipelbuurt en het Statenkwartier. Na de oorlog volgden wijken als de Bomen- en de Vruchtenbuurt. In 2026 is dit nauwelijks anders.

De leden kwamen lange tijd uit de Haagse elite: edellieden, politici, hoge militairen, juristen, burgemeesters, hoge ambtenaren in Nederland en uit Nederlands-Indië, ingenieurs, artsen en leraren in het hoger onderwijs. De kunstenaars van het eerste uur waren vrij snel verdwenen.

Het bestuur vraagt aan nieuwe leden niet meer wat hun beroep of functie is of is geweest. Maar in het kader van het 160-jarig bestaan is deze vraag eenmalig opnieuw gesteld. En wat blijkt, het hoge opleidingsniveau is er nog steeds, maar de maatschappelijke posities zijn veranderd. Adel, politici en hoge militairen zijn verdwenen, maar ambtenaren, artsen, juristen, ingenieurs en werkenden in het (hoger) onderwijs zijn gebleven, al zijn de meesten met pensioen. En: de kunstenaarsleden zijn terug.

In 1866 waren er 84 leden, dat aantal nam toe naar 177 in 1873, waarna het weer daalde. In 1895 begon een bloeiperiode waarin De Sphinx gestaag groeide, tot er in 1926 maar liefst 304 leden waren. Na de oorlog steeg het aantal nog een keer naar 244 in 1952, daarna begon een gestage daling, met als absoluut dieptepunt 2003, toen er nog maar 53 leden over waren. In de vergaderingsverslagen wordt vaak zorg uitgesproken over voldoende nieuwe aanwas.

Vrouwen

De Sphinx was een besloten mannen- »

» club tot 2004. Maar de vraag of vrouwen lid zouden mogen worden, heeft de geleerden een aantal keer bezig gehouden. Dit gebeurde voor het eerst in 1907, toen een statutenwijziging werd besproken. Omdat daarin niet uitdrukkelijk stond dat vrouwen waren uitgesloten van lidmaatschap, stelde een zekere Hoyer voor om voortaan de term hem/haar te gebruiken. Daar stak de voorzitter snel een stokje voor.

In 1933 werd er in een bestuursvergadering gesproken over de mogelijkheid om vrouwen deel te laten nemen aan uitjes. In 1934 was er een buitengewone samenkomst in Excelsior Zeestraat, waar ieder lid bij hoge uitzondering een dame mocht introduceren. Het argument: het zou 'dames milder stemmen, die wel eens bezwaar hebben tegen het veelvuldig deelnemen van hun echtgenoten aan Sphinx bijeenkomsten'.

In 1952 is er echt een serieuze kans geweest. Een bestuurslid kwam met het idee om 'Dames onder bepaalde voorwaarden in de gelegenheid te stellen lid van onze vereniging te worden'. Het bestuur stelde in september 1952 voor een enquête over de toelating van vrouwen te houden. In de toelichting staat dat dit misschien voor velen een 'Revolutionair voorstel' was, maar dat 'de vrouw in ons Vaderland tot praktisch alle ambten geroepen kan worden'. En: 'op intellectueel gebied is zij geenszins de mindere van de man.'

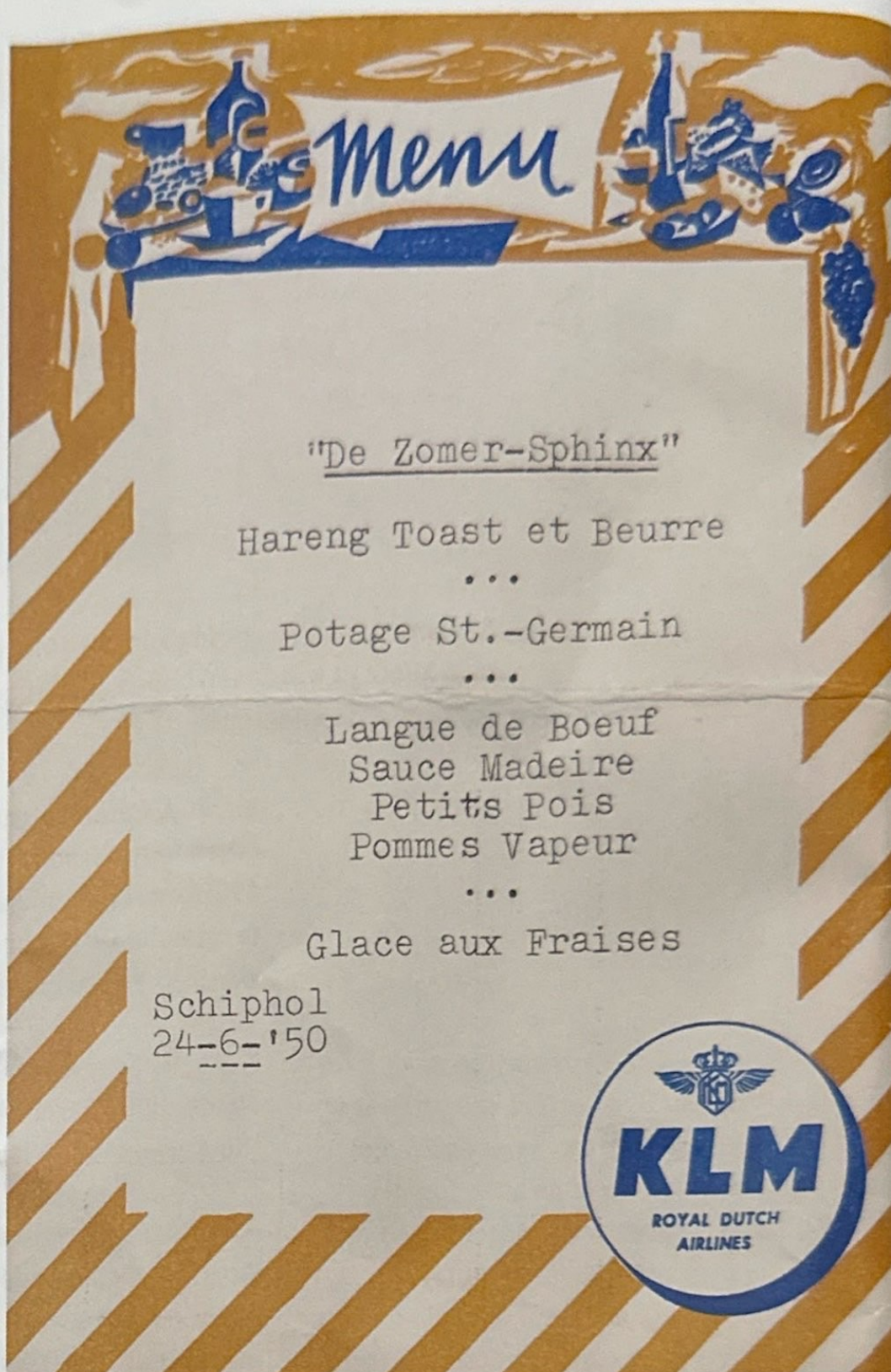
Het resultaat stelde het bestuur teleur, 50 leden lieten niets van zich horen. Van de 188 reacties was een ruime meerderheid van 115 leden (61%) voor het 'dameslidmaatschap', 71 leden waren tegen (39%), en 2 stemden blanco.

Maar ondertussen was er heftige tegenstand van een kleine groep voornamelijk oudere leden. Enkelen zetten in de herfst van 1952 hun bezwaren uiteen. Zo schrijft kapitein der artillerie b.d. G. Fabius, lid sinds 1928, in kapitalen: 'VAN HARTE HOOP IK DAT VERWORPEN ZAL WORDEN.'

Geen ruime blik

In december maakten tien leden gebruik van artikel 12 van de statuten om een algemene ledenvergadering aan te vragen.

Menu voor de
Zomerssphinx
in 1950, weer op
Schiphol. Haags
Gemeentearchief

De bijeenkomst op 7 januari 1953 waar 44 leden aanwezig waren, was dramatisch. W.J.C Schuurman, luitenant-generaal b.d. was de belangrijkste woordvoerder. Hij stelde 'met zijn tijd mede' te gaan want 'hij heeft zijn dochters laten studeren'. Maar: 'het zijn mannen die belangrijke dingen naar voren brengen, terwijl vrouwen praktisch nimmer blijk geven van een ruime blik dan wel nieuwe punten noemen'. Andere oudgedienden droegen hun steentje bij. De aanwezige voorstemmers hielden zich stil. In de pauze beraadde het bestuur zich en kwam tot de conclusie dat de 'tijd nog niet rijp is' voor vrouwen bij De Sphinx.

In de jaren tachtig vlamde de discussie weer op. Uit verschillende brieven blijkt dat er sprake is van een kanteling. Men moest nu toch echt met de tijd meegaan. Maar een lidmaatschap zat er niet in, wel mochten vrouwen voortaan mee op uitjes. En in december 1995 was er voor het eerst een lezing door een vrouwelijke spreker. Uiteindelijk mochten vrouwen pas lid worden vanaf 2004, wederom nadat

de leden schriftelijk waren gepolst. De werkelijke reden voor het voorstel was de dramatische terugval in het aantal leden, maar er was afgesproken die niet te noemen. Binnen het jaar steeg het aantal leden tot 64, de meeste aanwas bestond uit echtgenotes van mannelijke leden. Nu, in 2026, zijn de vrouwen in de meerderheid: 55 procent.

Causerieën

In het bestaan van De Sphinx zijn minstens 1650 lezingen gehouden, de titels ervan zijn terug te vinden op de website. Slechts een enkele keer is de jaarlijkse cyclus onderbroken. Op 23 april 1918 ging een bijeenkomst niet door op verzoek van de burgemeester, vanwege de politieke onrust dat jaar. Tussen juli 1941 en november 1945 was De Sphinx verboden. Op 8 december 1962 werd de lezing afgelast in verband met de begrafenis van Wilhelmina.

Heel lang mochten alleen leden lezingen houden. Ze konden hun onderwerp zelf kiezen – er was daardoor een enorme

variëteit maar de bijdragen waren niet altijd van dezelfde kwaliteit. De cause-rieën werden tot ver in de jaren negentig uitgeschreven en op de volgende bijeenkomst voorgelezen.

Er werd gezegd dat praten over politiek en godsdienst niet was toegestaan, maar dat klopt niet. Er stonden vanaf het begin ook politieke onderwerpen en 'moeilijke quaesties', zoals koloniale thema's, ziektewet, darwinisme, vrijmetselarij, corruptiebestrijding, sociale wetgeving, milieu en zelfs eugenetica op de agenda. De wetenschappelijke en technische veranderingen van de afgelopen 160 jaar zijn zichtbaar: van de komst van de waterleiding en de telefoon tot digitalisering en de bitcoin.

Verwaten mofje

Een bijzonder hoofdstuk in de geschiedenis van De Sphinx is de oorlog. De geplande Zomersphinx van 1940 werd vanwege de omstandigheden afgelast, maar de Najaarsphinx naar de tunnelbouw bij Rotterdam, 'met menu zonder bonnen', kon wel doorgaan. Vanwege de verduisteringsvoorschriften werden de bijeenkomsten in najaar en winter 1940/41 verplaatst naar 14.30 uur. Om de leden de kans te geven op tijd binnen te zijn werden de sprekers verzocht niet te lang van stof te zijn. Opvallend is het telkens weer opduiken

Het door de Duitsers gestolen kasgeld is na jaren teruggegeven

van de aanbeveling 'in vriendschap goed met elkaar om te gaan'. Niet verwonderlijk, want na de oorlog bleek dat er vier tot acht leden positief tegenover de bezetter hadden gestaan, inclusief de secretaris van het bestuur.

Op 23 mei 1941 waren maar liefst 160 Sphinx-leden aanwezig in de Louis XV zaal van Pulchri voor de feestelijke receptie van het 75-jarig bestaan. Maar op 11 juli 1941 werd de vereniging plotseling opgeheven en het kapitaal van 550 gulden door de bezetter in beslag genomen. Donderdag 15 november 1945 kwamen de

leden in dezelfde zaal van Pulchri Studio voor het eerst weer bijeen. Voorzitter Schuurman hield een gloedvolle herdenkingsrede, waarin hij vertelde hoe het hem die elfde juli was vergaan. Hij was door een auto van de SD van huis gehaald en naar de Prinsegracht gebracht. Daar was hij ontvangen door een 'verwaten mofje', dat 'meedeelde dat De Sphinx was opgeheven en dat ik geen enkele bestuursdaad meer mocht verrichten'. Over diegenen die met de bezetter hadden samengewerkt, zei hij: 'helaas mijne Heeren is onze Vereeniging voor deze besmetting niet geheel immuun gebleken en is zelfs in uw bestuur zulk een individu gevonden. Ik zal over hem en hen niet verder spreken, zij bestaan voor ons niet meer.' Een aantal aanwezigen deed tijdens deze bijeenkomst een spontane donatie om de verloren kas weer te spekken. Het lijkt erop dat er geen leden van De Sphinx slachtoffer zijn geworden van de Shoah. Het ledental is door de oorlog wel sterk afgenomen. Bij het opheffen waren er 280, in 1945 stonden er nog maar 191 ingeschreven. Men ging actief aan de slag om nieuwe leden te werven en het tachtigjarig jubileum in 1946 werd enthousiast gevierd. Het door de Duitsers gestolen kasgeld is overigens na jaren gedeeltelijk teruggegeven.

Gezelligheid

Hoewel wordt gesteld dat De Sphinx geen gezelligheidsvereniging is, vormt een prettig samenzijn een wezenlijk onderdeel van het verenigingsleven. In 1905 werd het eerste jaardiner gehouden en vanaf 1926 praten de leden graag nog even na over een lezing.

Maar de hoogtepunten zijn de uitjes, en dan vooral de Zomersphinx. De eerste werd al georganiseerd in 1889 en de traditie is tot vandaag de dag bijna onafgebroken volgehouden.

Jaren lang ging men een hele dag erop uit naar plaatsen zoals Rotterdam (1908) of Alkmaar (1915). Er werd zelfs een speciaal Baedeker-reisgids gedrukt en plaatselijke kranten berichtten erover. De Zomersphinx van 1933 ging naar de net voltooide Afsluitdijk met als *mystery guest* een journalist van de *Haagsche Courant*, die een extra editie aan het uitstapje wijdde. Ook

na de oorlog werd de traditie voortgezet, altijd met een groot aantal deelnemers. De lustra worden altijd feestelijk gevierd, met een diner in Hotel Des Indes of een boottocht en een ontvangst door burgemeester en wethouders. Op 24 mei 1966 sprak burgemeester Kolfschoten: 'Bedenk dat De Sphinx ook een nachtvlinder is! Zo ergens, dan hoort Gij in Den Haag thuis, waar altijd bloemen hebben gebloeid waaruit honing viel te zamelen.'

*Joke van der Leeuw-Roord is historica en voorzitter van De Sphinx. Dit artikel is gebaseerd op onderzoek in het Archief van Vereeniging De Sphinx tot 1989, dat wordt bewaard in het Haags Gemeentearchief – veel stukken zijn digitaal te bekijken. Sjaak Zonneveld schreef in 2011 het jubileumboek **Vereeniging De Sphinx. Een Haagse club rijk aan historie**. Lezers van Haagse Historie zijn welkom om een bijeenkomst bij te wonen. Meer informatie op desphinx.com.*

2016: De viering van 150 jaar De Sphinx in Sociëteit De Witte. De Sphinx